

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка**

НН інститут культури і мистецтв

Кафедра сценічного мистецтва, естради та методики режисерування

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор НН інституту культури і
мистецтв
Олена УСТИМЕНКО-КОСОРИЧ
«30» серпня 2024 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОСНОВИ ПАНТОМІМИ

галузь знань: **02 Культура і мистецтво**

спеціальність: **026 Сценічне мистецтво**

спеціалізація:

освітня-програма/програми: **Сценічне мистецтво**

Мова навчання: **українська**

Погоджено науково-методичною
комісією
НН інституту культури і мистецтв
«30» серпня 2024 р.
Голова
 Олександр РУДЕНКО

Розробник:

Будянський Дмитро Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри сценічного мистецтва, естради та методики режисерування _____

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри сценічного
мистецтва, естради та методики режисерування

Протокол №1 від «30» серпня 2024 р.

Завідувач кафедри

кандидат педагогічних наук, доцент Олексій КОРЯКІН

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 5	Бакалавр	Обов'язкова	
		Рік підготовки:	
2-й		-	
Семестр			
3-й		4-й	
Лекції			
10 год.		12 год	
Практичні, семінарські			
18 год.		14 год.	
Лабораторні			
-		-	
Самостійна робота			
62 год.		32 год	
Консультації:			
-	2 год.		
Вид контролю: екзамен – 2 год.			
Загальна кількість годин – 150			

1. Мета і завдання вивчення навчальної дисципліни

Дисципліна «Основи пантоміми» є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми «Сценічне мистецтво». Зміст курсу обумовлений сучасними розробками проблем сценічної майстерності, теорією творчої діяльності, роботами в галузі театральної педагогіки.

Мета: підготовка висококваліфікованих артистів, що реалізують професійну виконавську майстерність на сцені театру, в сучасних естрадних, сценічних компаніях, закладах і структурах, шоу-програмах та масово-культурних заходах.

Завдання:

- вивчення основних термінів і понять мистецтва пантоміми;
- розвиток фізичних даних;
- освоєння техніки пантоміми, комплексів з біомеханіки та виразності руху;
- вивчення визначеної кількості технічних прийомів з використанням їх на практиці;
- формування навичок відтворення емоційно насиченого внутрішнього стану у яскравій виразній зовнішній формі;
- підготовка студентів до участі у театралізованих заходах, шоу-програмах, концертах.

Методи роботи курсу обираються відповідно до теми і залежать від дидактичних цілей кожного конкретного заняття.

Загальні методи навчання з дисципліни: практичні (вправи, практичні роботи), наочні (ілюстрація, демонстрація), творчі частково-пошукові (евристичні), словесні (лекція, пояснення, описова розповідь, евристична бесіда), самостійна робота.

Засоби навчання – аудіо-, відеоматеріали, підручники і навчальні посібники, методичні рекомендації і вказівки.

Навчальна дисципліна спрямована на розвиток *інтегральної компетентності*: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі у сфері сценічного мистецтва із застосуванням теорій та методів мистецтвознавства, театральної педагогіки, психології творчості, культурології.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких *загальних компетентностей* як: **ЗК 1** – здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; **ЗК 3** – здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких *фахових компетентностей* як: **ФК 2** – здатність до творчого сприйняття світу та його відтворення у художніх сценічних образах; **ФК 4** – здатність до професійного опанування змістових (інформаційного, виразно-образного) рівнів сценічного твору; **ФК 9** – здатність співвідносити особисте розуміння художньої ідеї та твору із зовнішнім контекстому.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Для успішного освоєння студентом навчального курсу «Основи пантоміми» передбачається інтеграція знань, умінь і навичок із теорії та методики театральної педагогіки, ознайомлення зі спеціалізованою літературою з питань акторської майстерності, філософськими та психологічними засадами процесу комунікації відповідно до освітньо-професійної програми 026 «Сценічне мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

3. Результати навчання за дисципліною

Курс передбачає ґрунтовну теоретико-практичну підготовку студентів, яка полягає у розвитку невербальних засобів комунікації, пластики, тілесної експресії, які необхідні для успішної професійної діяльності у закладах мистецтва, культури, та освіти, засобах масової інформації, івент-індустрії.

ПРН 2	Мати концептуальні наукові та практичні знання у галузі сценічного мистецтва.
ПРН 7	Презентувати знання про культуру відповідно до спеціалізації представників різних професійних груп та здобувачів освіти.
ПРН 10	Обирати оптимальні та художньо-виражальні та технічні засоби відтворення креативного задуму при реалізації сценічного твору (проєкту).
ПРН 16	Визначати творчі можливості та перспективу особистого розвитку, здійснювати психологічну саморегуляцію.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Шкала ЄКТС	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
A	<ul style="list-style-type: none"> - систематизовані, глибокі і повні знання з усіх розділів навчальної програми, а також по основних питаннях, які виходять за її межі; - точне використання наукової термінології, стилістично грамотне, логічно правильне виклад відповіді на питання; - бездоганне володіння інструментарієм навчальної дисципліни, вміння його ефективно використовувати в постановці і вирішенні професійних завдань; - виражена здатність самостійно і творчо вирішувати складні проблеми в нестандартній ситуації; - повне і глибоке засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої навчальної програми дисципліни; - вміння орієнтуватися в теоріях, концепціях і напрямках по досліджуваній дисципліні і давати їм критичну оцінку, використовувати наукові досягнення інших дисциплін; - творча самостійна робота на практичних заняттях, активна участь в групових обговореннях, високий рівень культури виконання завдань.
B	<ul style="list-style-type: none"> - систематизовані, глибокі і повні знання з усіх розділів навчальної програми; - точне використання наукової термінології, стилістично грамотне, логічно правильне виклад відповіді на питання; - володіння інструментарієм навчальної дисципліни, вміння його ефективно використовувати в постановці і вирішенні наукових і професійних завдань; - здатність самостійно і творчо вирішувати складні проблеми в нестандартній ситуації в рамках навчальної програми; - повне засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої навчальної програми дисципліни; - вміння орієнтуватися в основних теоріях, концепціях і напрямках по досліджуваній дисципліні і давати їм критичну оцінку; - самостійна робота на практичних заняттях, творча участь в групових обговореннях, високий рівень культури виконання завдань.
C	<ul style="list-style-type: none"> - достатньо повні і систематизовані знання в обсязі навчальної програми; - використання необхідної наукової термінології, стилістично грамотне, логічно правильне виклад відповіді на питання, вміння робити обґрунтовані висновки; - володіння інструментарієм навчальної дисципліни, вміння його використовувати

	<p>в рішенні навчальних і професійних завдань;</p> <ul style="list-style-type: none"> - здатність самостійно застосовувати типові рішення в рамках навчальної програми; - засвоєння основної літератури, рекомендованої навчальної програми дисципліни; - вміння орієнтуватися в базових теоріях, концепціях і напрямках по досліджуваній дисципліні і давати їм порівняльну оцінку; - активна самостійна робота на практичних заняттях, періодична участь у групових обговореннях, високий рівень культури виконання завдань.
D	<ul style="list-style-type: none"> - достатні знання в обсязі навчальної програми; - використання наукової термінології, стилістично грамотне, логічно правильне виклад відповіді на питання, вміння робити висновки; - володіння інструментарієм навчальної дисципліни, вміння його використовувати в рішенні навчальних і професійних завдань; - здатність самостійно застосовувати типові рішення в рамках навчальної програми; - засвоєння основної літератури, рекомендованої навчальної програмою дисципліни; - вміння орієнтуватися в базових теоріях, концепціях і напрямках по досліджуваній дисципліні і давати їм порівняльну оцінку; - самостійна робота на практичних заняттях, участь в групових обговореннях, високий рівень культури виконання завдань.
E	<ul style="list-style-type: none"> - достатній обсяг знань в рамках освітнього стандарту; - засвоєння основної літератури, рекомендованої навчальної програми дисципліни; - використання наукової термінології, стилістичне і логічний виклад відповіді на питання, вміння робити висновки без істотних помилок; - володіння інструментарієм навчальної дисципліни, вміння його використовувати в рішенні стандартних (типових) завдань; - вміння під керівництвом викладача вирішувати стандартні (типові) задачі; - вміння орієнтуватися в основних теоріях, концепціях і напрямках по досліджуваній дисципліні і давати їм оцінку; - робота під керівництвом викладача на практичних заняттях, допустимий рівень культури виконання завдань.
F	<ul style="list-style-type: none"> - недостатньо повний обсяг знань в рамках освітнього стандарту; - знання частини основної літератури, рекомендованої навчальної програми дисципліни; - використання наукової термінології, виклад відповіді на питання з істотними лінгвістичними і логічними помилками; - слабе володіння інструментарієм навчальної дисципліни, некомпетентність у вирішенні стандартних (типових) завдань; - невміння орієнтуватися в основних теоріях, концепціях і напрямках дисципліни, що вивчається; - пасивність на практичних заняттях, низький рівень культури виконання завдань.
FX	<p>відсутність знань і компетенцій в рамках освітнього стандарту або відмова від відповіді.</p>

Розподіл балів

Поточний контроль											Разом	Сума	Підсумковий (екз.)	Загсума
РОЗДІЛ 1					РОЗДІЛ 2									
T 1	T 2	T 3	T 4	T 5	T 6	T 7	T 8	T 9	T 10	T 11				
Поточний контроль														
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5				
Контроль самостійної роботи														
2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1				
											55			
											20	25	100	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	Відмінно
82 - 89	B	Добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	
60 - 63	E	Задовільно
35 - 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання є: презентації практичних завдань, відеозаписи, усні відповіді, творчі проекти, екзамен.

6. Програма навчальної дисципліни

6.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МИСТЕЦТВА ПАНТОМІМИ

Тема 1. Витоки мистецтв пантоміми.

Історія виникнення і розвитку пантоміми як виду мистецтва. Арсенал виразних засобів пантоміми (рух, жест, поза). Традиції. Пантоміма в античному світі, близькі за жанром та змішані види мистецтва. Пантоміма в театрі Сходу: Індія, Японія, Китай. Комедія масок. Скоморохи. Декру, Чаплін, Марсо. Пантоміма в народних святах та обрядах. Поняття про мімодраму та її виразні засоби (музика, світло, шуми, костюм, реквізит та ін.). Специфіка запису пантоміми, вільної пластики, клоунський та вуличний театр.

Тема 2. Особливості мистецтва пантоміми.

Принципи пантоміми: наявність ідеї, дія у запропонованих обставинах, зрозумілість для глядача, сюжет або подія, навколо якої розгортається пантоміма.

Тіло міма як головний інструмент створення художнього образу.

Мова тіла як основний засіб виразності.

Акцент на емоційному та фізичному стані актора.

Основні прийоми: імітація, мімічне зображення об'єктів і подій, використання уявних предметів.

Особливості гриму та костюму міма.

Тема 3. Робота з уявними предметами як основний прийом пантоміми

Пантоміма – це мистецтво вираження думок і емоцій без слів, яке використовує жест, міміку та рухи тіла. Одним з основних прийомів пантоміми є робота з уявними предметами. Цей прийом дозволяє акторам створювати ілюзії, які вражають глядачів і занурюють їх у світ фантазії.

Робота з уявними предметами полягає в тому, що актор імітує взаємодію з об'єктами, які насправді не існують. Це може бути все, від простих предметів, як м'яч чи книга, до складніших концептів, наприклад, уявна стіна чи двері. Актор створює цілісну картину, спираючись на свої фізичні здібності та творчий підхід.

Тема 4. Жест як виразально-зображувальний засіб пантоміми.

Значення жесту в пантомімі. Історичний контекст використання жесту в театральному мистецтві.

Типи жестів у пантомімі:

- Жести, що виражають емоції
- Комунікативні жести
- Жести, що ілюструють дії

Інтеграція жесту в танцювальні елементи, приклади відомих пантомімічних постановок.

Аналіз вистав з акцентом на використання жесту.

Тема 5. Сценічний образ актора-міма.

Значення актора-міма в театральному мистецтві.

Розвиток образу актора-міма в різні епохи

Міміка та жестикуляція. Візуальні елементи: костюм, грим, реквізит. Простір та рух на сцені.

- Створення емоційного зв'язку з глядачем.

Сучасні тенденції в образі актора-міма:

- вплив нових технологій та медіа;

Перспективи розвитку сценічного образу актора-міма

РОЗДІЛ 2. ПАНТОМІМІЧНА ПІДГОТОВКА СУЧАСНОГО АКТОРА

Тема 6. Вплив Е. Декру на розвиток сучасного мистецтва пантоміми.

Біографія Е. Декру: життєвий шлях та кар'єра, основні досягнення та впливи;
Естетичні принципи Е. Декру.

Вплив Е. Декру на техніку пантоміми: інновації у виразних засобах, розвиток нових форм і жанрів.

Співпраця з видатними митцями.

Аналіз вистав та колективів, що використовують його техніки

Оцінка значення спадщини Е. Декру для сучасного мистецтва пантоміми

Тема 7. Роль Марселя Марсо у популяризації пантоміми.

Біографія Марселя Марсо: життєвий шлях та кар'єра, освіта та впливи на творчість.

Творчість Марселя Марсо: основні вистави та їхні теми, стиль та особливості виконання

Концерти, фестивалі та міжнародні гастролі.

Інтерв'ю та документальні фільми про його творчість

Спадщина Марселя Марсо: вплив на нові покоління акторів та пантомімів, оцінка його внеску в сучасне мистецтво.

Тема 8. Вплив мистецтва пантоміми на хореографію.

Розвиток пантоміми і хореографії в різні епохи. Взаємозв'язок між танцем і пантомімою в традиційних культурах.

Жест, міміка та просторове вираження та їх вплив на хореографію.

Використання жестів у хореографічних постановках

Взаємодія тілесності, руху і виразності

Приклади впливу пантоміми на різні танцювальні стилі

Адаптація елементів пантоміми в сучасних танцювальних формах

Приклади хореографів, які інтегрували пантомімічні техніки у свої постановки.

Загальна оцінка впливу мистецтва пантоміми на хореографію.

Тема 9. Український театр пантоміми як культурний феномен.

Вплив європейської пантоміми на українське театральне мистецтво.

Перші спроби створення пантомімічних вистав в Україні.

Вплив традицій народного театру, вертепу на формування театру пантоміми.

Пантомімічні елементи в українському цирковому мистецтві та вуличних виступах.

Короткі біографії та творчий шлях найвідоміших українських акторів та режисерів пантоміми.

Владислав Троїцький та «Дах» (знакові пантомімічні експерименти).

Олександр Балицький: актор, режисер, педагог пантоміми.

Внесок цих митців у формування стилю української пантоміми та їхній вплив на міжнародну сцену.

Тема 10. Мистецтво пантоміми у професійній діяльності драматичного актора.

Роль пантоміми у класичному та сучасному театрі.- Взаємозв'язок пантоміми з театральними жанрами. Вплив на акторську гру та взаємодію з партнерами на сцені.

Використання пантоміми для розширення акторського діапазону. Приклади успішного використання пантомімічних елементів у драматичному театрі

Приклади сучасних вистав, що активно використовують пантоміму.

Загальна оцінка впливу пантоміми на професійну діяльність драматичного актора.

Тема 11. Тенденції розвитку мистецтва пантоміми.

1. Інтеграція з іншими жанрами мистецтва

Сучасна пантоміма активно інтегрується з іншими жанрами мистецтва, такими як танець, театр, цирк і навіть цифрові технології. Це дозволяє створювати унікальні гібридні вистави, які залучають глядачів різного віку та з різними художніми смаками.

2. Соціальна тематика

3. Використання сучасних технологій

4. Відеопроекції та мультимедійні ефекти

5. Звукові технології та музика

5. Освітні програми та майстер-класи

6. Відродження класичних технік

Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	У тому числі				Усього	у тому числі			
		Лекції	Практ.	Екз.	Самост. роб.		Лекції	Практ.	Конс.	Самос. роб.
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МИСТЕЦТВА ПАНТОМІМИ										
Тема 1. Витоки мистецтв пантоміми	10	2	2		6					
Тема 2. Особливості мистецтва пантоміми.	10	2	2		6					
Тема 3. Робота з уявними предметами як основний прийом пантоміми	10	2	2		6					
Тема 4. Вправи на розвиток пластичної культури.	10	2	2		6					
Тема 5. Основи сценічного руху.	10	2	2		6					
Всього за 1 розділ	50	10	10		30					
РОЗДІЛ 2. ПАНТОМІМІЧНА ПІДГОТОВКА СУЧАСНОГО АКТОРА										
Тема 6. Пластичні етюди на теми явищ природи	10	2	2		6					

Тема 7. Пластичні етюди на теми професій.	10	2	2		6				
Тема 8. Жанрова пантоміма	10	2	2		6				
Тема 9. Світ уявних перешкод	10	2	2		6				
Тема 10. Вправи на розвиток пластичності	10	2	2		6				
Тема 11. Сильові вправи	10	2	2		6				
Тема 12. Опори			2		6				
Тема 13. Алегорична пантоміма			2		6				
Тема 14. Етюди та пластичні композиції			2		6				
Тема 15. Пластична вистава			2		5				
Тема 16. Використання сучасних технологій у мистецтві пантоміми			2		5				
Всього за 2 розділ		12	20	2	64				
Усього годин	150	22	30	2	94				

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
РОЗДІЛ I			
1.	Витоки мистецтв пантоміми	2	
2.	Особливості мистецтва пантоміми.	2	
3.	Робота з уявними предметами як основний прийом пантоміми	2	
4.	Вправи на розвиток пластичної культури.	2	
5.	Основи сценічного руху.	2	
РОЗДІЛ II			
6.	Пластичні етюди на теми явищ природи	2	
7.	Пластичні етюди на теми професій.	2	
8.	Жанрова пантоміма	2	
9.	Світ уявних перешкод	2	
10.	Вправи на розвиток пластичності	2	
11.	Сильові вправи	2	
Разом		22	

Теми практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
РОЗДІЛ I			
1.	Витоки мистецтв пантоміми	2	
2.	Особливості мистецтва пантоміми.	2	
3.	Робота з уявними предметами як основний прийом пантоміми	2	
4.	Вправи на розвиток пластичної культури.	2	
5.	Основи сценічного руху.	2	
РОЗДІЛ II			
6.	Пластичні етюди на теми явищ природи	2	
7.	Пластичні етюди на теми професій.	2	
8.	Жанрова пантоміма	2	
9.	Світ уявних перешкод	2	
10.	Вправи на розвиток пластичності	2	
11.	Стильові вправи	2	
12.	Опори	2	
13.	Алегорична пантоміма	2	
14.	Етюди та пластичні композиції	2	
15.	Пластична вистава	2	
16.	Використання сучасних технологій у мистецтві пантоміми	2	
Разом		32	

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
РОЗДІЛ I			
1.	Витоки мистецтв пантоміми	5	
2.	Особливості мистецтва пантоміми.	5	
3.	Робота з уявними предметами як основний прийом пантоміми	6	
4.	Вправи на розвиток пластичної культури.	6	
5.	Основи сценічного руху.	6	
РОЗДІЛ II			
6.	Пластичні етюди на теми явищ природи	6	
7.	Пластичні етюди на теми професій.	6	
8.	Жанрова пантоміма	6	
9.	Світ уявних перешкод	6	
10.	Вправи на розвиток пластичності	6	
11.	Стильові вправи	6	
12.	Опори	6	
13.	Алегорична пантоміма	6	
14.	Етюди та пластичні композиції	6	
15.	Пластична вистава	6	
16.	Використання сучасних технологій у мистецтві пантоміми	6	
Разом		94	

Питання до підсумкового контролю:

1. Що таке пантоміма і які її основні елементи?
2. Назвіть та опишіть три основні техніки пантоміми.
3. Яку роль відіграє невербальна комунікація в пантомімі?
4. Які емоції можна передати за допомогою пантоміми? Наведіть приклади.
5. Як пантоміма відрізняється від інших театральних жанрів, таких як драма або комедія?
6. Які історичні традиції пантоміми ви знаєте? Як вони вплинули на сучасну практику?
7. Які вправи та тренування допомагають покращити навички пантоміми?
8. Як важливо працювати з простором і предметами у пантомімі? Наведіть приклади.
9. Які основні принципи створення пантомімічного етюд?
10. Які сучасні митці або групи вплинули на розвиток пантоміми?
11. Які історичні періоди найбільше вплинули на розвиток пантоміми? Наведіть приклади.
12. Хто з відомих митців зробив значний внесок у розвиток пантоміми? Охарактеризуйте їхній стиль.
13. Як пантоміма взаємодіє з іншими видами мистецтва (театр, танець, кіно)?
14. Основні поняття та принципи пантоміми.
15. Що таке міміка, жест, поза? Яка їхня роль у пантомімі?
16. Що таке уявний предмет? Як його використовувати для створення образу?
17. Які основні принципи композиції в пантомімі?
18. Що таке ритм і темп у пантомімі? Яке їхнє значення?
19. Які основні види пантоміми ви знаєте? Охарактеризуйте кожен вид.
20. Що таке пантоміма характеру? Наведіть приклади.
21. Яке місце займає пантоміма у сучасному театральному мистецтві?
22. Як пантоміма використовується в кіно, рекламі, інших видах мистецтва?
23. Які перспективи розвитку пантоміми в майбутньому?

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Крюков В. Цирковий номер у жанрі клоунади: специфіка та особливості. Сценічне та музичне мистецтво: циркові та естрадні жанри. Науково-методичний аспект : матеріали XI наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 квітня 2021 р.). Київ: КМАЕЦМ, 2021. Сс. 94-99.
2. Кузнєцова Т. Пантоміма сьогодення: специфіка режисури та прикладний аспект сценічного номеру. Сценічне та музичне мистецтво: циркові та естрадні жанри. Науково-методичний аспект: матеріали XI наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 квітня 2021 р.). Київ: КМАЕЦМ, 2021. С. 99-104.
3. Маматова З., Теслюк Н., Богатирьова М., Цховребова З. Удосконалення пластичності рухів в художній гімнастиці засобами пантоміми. Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини: матеріали IV інтернет-конф. (м. Одеса, 24-25 листопада 2020 р.). Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. С. 66-69.
4. Пантоміма. Літературознавча енциклопедія у 2 т. авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. М – Я. С. 178.
5. Романова Л. Особливості формування практичних навичок актора пантоміми. Мистецтво естради : проблеми виконавської практики, системи освіти й наукових досліджень : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 грудня 2022 р.). Київ: КМАЕЦМ, 2022. С. 74-77.
6. Сварник Б. Український театр пантоміми крізь призму синергетичної парадигми. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2021. №2. С. 100-104.
7. Шевченко Л. Київський цирк у контексті сучасних мистецьких проблем. Сценічне та музичне мистецтво: циркові та естрадні жанри. Науково-методичний аспект : матеріали XI наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 квітня 2021 р.). Київ: КМАЕЦМ, 2021. С. 121-127.
8. Ярмач С. Техніка пантоміми: основні прийоми пантоміми в створенні ілюзії реальності. Сценічне та музичне мистецтво: циркові та естрадні жанри. Науково-методичний аспект : матеріали XI наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 квітня 2021 р.). Київ : КМАЕЦМ, 2021. С. 127-131.

Додаткові

1. Будянський В. І. Шкільний театр : навч. посіб. / Василь Іванович Будянський, Дмитро Васильович Будянський. – Суми : Козацький вал, 2002. – 184 с.
2. Глушко С. А. Система театральної імпровізації : навч.-метод. К. : Освіта України, 2010. – 48 с.
3. Сподонейко К. Поняття «метаморфоза» та її відтворення у сфері пантоміми. Мистецтво естради : проблеми виконавської практики, системи освіти й наукових досліджень : матеріали V Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Київ, 15 грудня 2022 р.). Київ: КМАЕЦМ, 2022. С. 81-86.
4. Ужвенко Н., Скрябіна Н. Пантоміма у питаннях та відповідях: довідник. Київ: Золоті ворота, 2013. 159 с.
5. Фомічев О. Оповідь про театр міміки та жести «Райдуга». 2014. 19 квітня. URL: <http://www.ideal.com.ua/2014/04/19/skazanie-o-teatre-mimiki-i-zhestaradu/>
6. Чим займається мім: Особистий досвід Анастасії Любченко. Інтернет-платформа WoMo. URL: <https://womo.ua/proforientiri-chim-zaymayetsya-mim/>

Інформаційні ресурси

1. Класичний мім. <https://www.youtube.com/watch?v=MP4A3cLuBP0>
2. Пантоміма подарунок. <https://www.youtube.com/watch?v=TLAb7xOhPrA>
3. Мім Міча <https://www.youtube.com/watch?v=C-bWnH88p-Q>
4. Мім Марсель Марсо <https://www.youtube.com/watch?v=XEsfpRrfXf4>
- 5.

9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

Програма здійснюється за наявності дидактичних та ілюстративних матеріалів, а також навчально-методичного матеріалу (посібників, монографій, популярної літератури з історії та теорії предмету вивчення, ілюстрованих альбомів, доступу до електронних ресурсів) та апаратури (відеопроєктор, комп'ютер, ноутбук) для проведення практичних занять. Доречним також є відвідування концертів, презентацій, конкурсів ораторського мистецтва та виразного читання, театральних вистав, виховних заходів тощо.